

216857

18

A

RÁKÓCZI CSALÁD

A XVII-ik SZÁZADBAN S A XVIII-ik ELEJÉN.

KÉPMAGYARÁZATÚL

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

301

PEST,

PFEIFER FERDINAND TULAJDONA.

1861.

A
RÁKÓCZI CSALÁD

A XVII-ik SZÁZADBAN S A XVIII-ik ELEJÉN.

KÉPMAGYARÁZATÚL

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

PEST,

PFEIFER FERDINAND TULAJDONA

1861.

216857

Másfél századon át, a XVII-ikben s a XVIII-ik első felében, a magyar nemzet történetére egyetlen család sem gyakorolt akkora befolyást, mint a Rákóczi nemzetség. Lehettek bűnei, fogyatkozásai egyik másik tagjának, de az igaz hazafiságot egyiktől sem lehet megtagadni. Sorsa a nemzetével forrt össze, emelkedett és bukott vele együtt. Minden küzdelemben mi a jog, igazság és alkotmányért egy felől, s a szabad vallás-gyakorlatért másfelől, egy hagyományos politikát követő dynastia és egy jogaihoz, alkotmányához erélyesen ragaszkodó nemzet közt folyt: megjelenni látjuk a küzdőtéren e családnak egyik vagy másik tagját, zászlóval kezében, vagy az elsők közt. Nem volt köztük egyetlen áruló vagy gyáva sem.

De épen a szerep nagysága és fontossága melyet a sors a Rákócziak vállára mért, s mely többnyire a magyar nemzetiség ügyének vezetésével volt azonos, lehetlenné teszi néhány lapon kimeríteni e család történetét. Az nem is lehet e lapoknak feladata. Mint a Hu-

nyadiak kora, ugy a Rákócziak is megérdemlenék, hogy tanulmányozására egy tehetséges élet szenteltessék. Nem akarok egyebet tenni mint sylhouetteket írni azon képekhez, melyek egy műlapban kiadva minden magyar szoba falát méltán ékitendik. Nem életrajzokat vesz tehát az olvasó e lapokban, csak néhány jellemző vonásait azon tényeknek, melyekkel a Rákócziak oly hiven és nemesül szolgálták a hazát; azon családnak, mely a Bagát-Radván cseh nemzetségből eredve s Gyapoly törzsapától leszármazva századokon át jeles embereket adott a nemzetnek, mignem a XVII-ik század első tizedében egyik jeles tagja, Rákóczi Zsigmond, az erdélyi fejedelmi székebe emeltetvén, a két haza sorsát nem egyszer ennek egyik vagy másik tagjának kezébe tévé le.

I.

A mohácsi vész után két ellen király küzdött egymással. Szapolyai, támaszkodva választatására és az 1505-ki rákosi gyűlés végzésére, mely megtiltá hogy idegen fejére tétessék a magyar korona, és Ferdinánd a Habsburgok hatalmas dynastiájából, megválasztatását családi kötésekre alapítván: a magyar haza két részre szakadt, melyek közül az egyik a török, a másik a német császárságban találta támpontját. Az 1538-ki

békekötés ez állapotot szentesíté s az Szapolyainak 1540-ban bekövetkezett halála után is fen lön tartva, midőn a gyermek János Zsigmond gyámjai keleti Magyarország függetlenségét fen tudták tartani. Izabella királyné az események folyama alatt birodalma súlypontját Erdélybe tette át s halála után a rendek eszélyessége kieszközlé, hogy a Báthori családdal a fejedelmi székbe egy kitünő nemzetség ültettetvén, az ország függetlensége továbbra is megmaradjon. A magyar nemzetnek megtámadott jogaiért s szabadságáért nem egyszer kellett küzdőterre lépni. — Lerombolni ősi alkotmányát, melyet a nemzetiség palládiumának tekintettek, e volt a bécsi és prágai udvar célja; megvédeni azt e támadások ellen, ez volt az erdélyi fejedelmek feladata. Azok néha engedtek a körülményeknek, ezek olykor hűtlenek lettek feladatukhoz, de Erdély és a kapcsolt részek soha sem.

A XVI-ik század végén Erdély erős megpróbáltatásoknak lön kitéve; a fejdelem Báthori Zsigmond udvarában, Rudolf nagy befolyást nyert s e befolyás kieszközlé, hogy Erdélyről a prágai udvar javára fejedelme lemondott. Véres tusa kezdődött, melyben az inség és nyomoruság pohara fenéig ürittetett, a sanyargatás és kegyetlenkedés egyetlen eszköze sem lön próbálatlan hagyva; azon időben, midőn Zsigmond háromszor mondva le a trónról s háromszor foglalva azt vissza a prágai

udvarnak szabad keze nyílt az eszközök megválasztásában, melyekkel e kis országot hatalma alá hajtani törekedett.

A XVI-ik század utolsó éveinek nyomorai ismétlődtek a XVII-ik elején. Zsigmond lemondásai, prágai biztosok foglalási törekvései, Radul, Mihály ellenséges s inkább fosztogatás kedvéérti beelegyedései, s mind ezeknek ellenében a hazafias mozgalmak által felállított ellenfejedelmek sükertelen küzdései és szomorú bukásai oly anarchicus állapotot idéztek elő, mely nemcsak a múlt eredményeit tette semmivé, hanem minden kilátást egy jobb jövőre elzárni látszott. Kül segítség sehol sem mutatkozott, beltörekvések a felszabadulásra lehetetlenekké voltak téve; Zsigmond az érdekében rendezett fölkeléseket könyelműsége által meghiusítván: pártja és nemzete bizalmát végkép elvesztette. Goroszló és Brasónál annyi áldozat esett el, Borbély visszavonulása és halála annyira megrettenté a kedélyeket, hogy lehetetlennek tetszett Básta bekebelezési művét megingatni. Azután a morális erőn kívül a political is tönkre volt téve. A mely helyeket a vallonok és hajduk megkimélték: megadóztatta az éhség, mely oly nagy mértékben dühöngött, hogy egy asszony Zentelkén menekvő vendégének gyermekét főzte meg s saját unokájának tetemeit; Gorboviczán pedig a szerető kedvesének felét ette meg, míg másik felét eladta. Ragály és dúló hadak egész helysége-

geket néptelenné tettek, s a lakosok ezeknek romjaiból az erdőkbemenekültek, holgyökerekkel táplálkoztak. Végre annyi inség zárpontjául Básta az 1603-ki dévaiország gyűlésen a meghódított tartomány alkotmányát egy tollvonással eltörlé. . . . Quis ergo — mond Lupinus, mély hazafiui érzéssel írott historiai följegyzéseiben — non cum Profeta ex clamat? Misericordia Dei quod non consumti sumus.

S valóban az isteni irgalom a legtehetetlenebb elveszés pontján, a legnyomorubb halál küszöbén nyújtott segílyt. A politikai foglalást nyomban követé a vallásos üldözés. A jézsuiták működő keze a császár és rokonai udvarában mindenütt látható volt de leginkább a tiroli főherczeg Ferdinándéban, kinek buzgóbb de sivarabb védelmezőjét a catholicismusnak alig tudunk felmutatni. A spanyol udvar befolyása s e főherczegnek tettei és szavai döntöttek a fontos türelmi kérdésben. Mig a csaknem egészen protestáns Erdély visszafoglalása véghez nem ment, addig a magyar föld megkiméltetett, hol különben is veszélyesnek tetszett az ország alkotmányosságával összetűzni. De ezután semmi sem tartá vissza Belgiojoso grófot, a karthausi priorból lett fővezért, Básta nyomdokain járni. Minden odamutatott, hogy a protestáns vallás rendszeres megsemmisítése czéloztatik. A jézsuiták Kolosvárt 1603-ban, a négyhóval az

előtt elfoglalt tanintézeteiket visszanyerék . . . sőt többet, az unitáriusok székesegyházát is; míg a királybíró, Tótházi Mihály, nem akarván hitét a cath. hitre átállással megváltani: Déván lefejeztetett. Kassán 1604 elején a protestánsok megbosszultattak, templomuktól megfosztattak, s midőn ez Magyarország több városaiban ismétlődött s alig lehete kétség a katona-kormányzók célja iránt, sőt midőn az 1604-ki országgyűlési czikkelyek közé egyet az udvar önkénytesen beszuratott — a saját jószágán megtámadt Bocskai fölüté az ellentálás zászlaját; Básta és Belgiojosó eljárásai önmagukat boszulák meg. Ama főúr Szerencsen—Magyarhon, Medgyesen—Erdély fejedelmévé választatott; — de rövid uralkodása is elegendő volt arra, hogy a protestánsok vallásszabadságát törvényes békével biztosítsa. De alig lőn a nagy és hazafias munka bevégezve, mely törvénykönyvünkbe bécsi és zsitvatoroki béke név alatt van bejegyezve: a még mindig fiatal erőben levő fejedelem meghalt (1606 December 29.)

Erdély most új válság küszöbén áll; Bocskai ohajtá, hogy utódává a rendek Homonnai Bálintot válasszák. De a rendek más-kép gondolkodtak. Be nem várva azon főurakat, kik az elhunyt fejedelem testét nagyünnepélylyel kísérek Gyulafehérvár felé, 1607 február 8-kán fejedelemmé választák Rákóczi Zsigmondot, egy vitéz és harczedzett férfit,

előbb szendrői, később egri főkapitányt majd borsodi főispánt. Homonnai, habár a porta kinevezését már birta, ipa részére — ennek neje a Rákóczi leánya volt, — bekövetkezett egyezés útján lemondott igényeiről.

Rákóczi már ekkor elaggult férfi volt, jámbor és kegyes, kit leginkább a Rudolf császár párthivei ajánlottak s kinek ezért a császár sietett megerősítő okmányt küldeni. Rudolf úgy hívé, hogy az új fejdelem majd a jézsuitáknak utat nyit Erdélybe, de a rendek júli. 10-kén Kolozsvárt tiltakoztak ez ellen, mialatt Mátyás biztosai némely a koronára visszaszállandó javakat visszafoglalták.

De Rákóczi uralma a portának nem volt inyére. Nem lépett ugyan fel nyíltan ellene, de a Homonnaihoz szító hajduk felkelését sietteté. Gyűlölte mint németest, habár — mint egy Rozsnyai által közzétett levél bizonyítja — Lippa és Jenő várakat a portának ígérte, s épen ezért azon támadást, melyet Nagy András, Imrefi János és Fogtúji Máté szítottak, előmozdítá.

Mindez Rákóczi Zsigmondot elkedvetleníté. Belátta hogy lehetlen lesz a török és német közt fentartani magát, féltette jószágait, melyek legnagyobb részben a német kézben lévő Magyarországon voltak, s 1608-ban márczius 8-kán Kolozsvárt a rendek előtt lemondott. A rendek lemondását elfogadják s helyébe Báthori Gábort választották. Az agg férfit

még azon évben meghalt, de Erdélynek új fejedelme, személyes vitézsége s fényes tehetségei mellett sem birt a tulajdonokkal, melyeket az ország akkori igényei követeltek. De utódja Bethlen Gábor a hatalom és nagyság oly magas polczára emelé, mekkorához a szegény hazának zavarteljes állapotában reménye sem lehetett.

Ez eredményeket fentartani hivatva volt Rákóczi Zsigmond fia, I. Rákóczi György.

II.

Sem Brandenburgi Katalin, sem Bethlen István nem tudák magukat Erdély trónján fentartani. Azon küzdelmek közepette, melyet ezek folytattak annak megtarthatásáért: lön megválasztva 1630 decemberében Gyulaférvárt tartott országgyűlésen I. Rákóczi György.

Rákóczi már Bethlen alatt fényes nevet vívott ki magának. Mint részese a küzdelemnek, melyet a fejedelem folytatott: eszélyessége, ismeretei s nehéz perczekben mutatott határozottsága által tüntette ki magát. A felső magyarországi ügyek vezetésében Bethlen sikerrel használta az ügyes, kitűnő tapintatú s rettenthetetlen férfit, ki ekkép már ura életében be volt a közügyekbe avatva, sőt ezért második házassága előtt utódává is szánta.

Ugy látszik, ura halála után maga föl sem lép, de ő csak az időt várta, hogy Katalin és Bethlen István unottakká legyenek a rendek előtt, s miután már a Ferdinand hivei közt jelentékeny pártot tudott szerezni, elfogadá a méltóságot, melyet lászólag nem kért, s megtudá azt tartani minden körülmények közt.

Őt Bethlen István hívá meg a Katalinnal folytatott küzdelmek közepette; nem hivén hogy egymaga elegendő erős legyen megküzdeni ennek pártjával; de midőn a rendek választása reá esett, megbánta elsietett meghívását, s szeretne volna megnemtörténtté tenni azt, de a hajduk és protestansok által egyaránt kegyelt főúr nem tágított. Mivel sem a török sem a német nem akarta őt: csak saját eszében és ügyességében bízhatott, hogy azt miután törekszik, kivivandja.

A hadai által megrémitett Bethlent a topai egyezkedésben rávette, hogy fejedelmi székét uj választás alá bocsássa. S midőn az uj választásban a rendek szavazata, előreláthatólag Rákóczira esett: ez nem késett mind Bécsben mind Konstantinápolyban siettetni megerősíttetését. De nem úgy Bécsben, hol őt haddal fenyegették. A császári seregek Rakamaznál érzékeny veszteséget szenvedtek s a bécsi kormány utoljára is kénytelen volt a szinből kezdett alkudozásokat komolyan folytatni s Rákóczi fejedelemségét elismerni.

Mind a mellett uralkodásának első évei

nem folytak le vihar nélkül, s szüksége volt ügyességét és belátását teljes mértékben felhasználni hogy magát fentarthassa. Német országban ez időben javában dult a harmincz éves háboru. A svédek halhatatlan királya, Gusztáv Adolf, helyreállítá a protestánsok kétségbeesett ügyét, melyet Wallenstein zsoldosai annyi erőszakoskodással nyomtak el; e férfit megpróbálta Rákóczit szövetségébe vonni követe Strassburg Pál által. De az óvatos fejedelem nem látta még elérkezettnek az időt melyben szakaszthatna Ferdinanddal. Benn az országban nem érezé trónját megszilárdított-nak. S valóban az ifju Székely Mózes, udvarhelyszéki főkirálybíró, (1632) a temesvári basa által a fejedelemséget a maga részére szorgalmazá. De Rákóczi ki tudá eszközölni, hogy ez a héttoronyba zárassék, míg az utóbb ellene feltámadó Zólyomi Dávidot maga fogatta el (1634).

Jellemző, hogy e viszonyok közepette Pázmán Péter és a fejedelem közt a barátság mindinkább szilárdult, a hazafias érzelmű főpap egy szabad Erdélyben erős védbástyát látott a törekvések ellenében, melyekkel a német a magyar alkotmányt felforgatni akarta. Maga a nádor Eszterházi Miklós is eleinte Rákóczinak heves ellensége, még az eperjesi kiegyezés után is (1633 szeptember 28), mellyel a bécsi, nikolsburgi és kassai békepontok újabb megerősítést nyertek: csakhamar

kibékült a fejedelemmel, kinek eszét és ovatosságát tisztelni megtanulta.

Rákóczit nemsokára egy más belvillongás foglalta el.

1635-ben Bethlen Péter egy jószágigazgatóján véletlenül oly terhes sebet ejtett, hogy az néhány nap alatt meghalt. Péter a meggyilkolt anyjával ki akart egyezni. De Rákóczi fel akarta ez alkalmat használni a Bethlenek tetemes erdélyi javainak lefoglalására s rávette az asszonyt, hogy keresetét a közvádlóra bizza. Ekkép Bethlen Pétert, mint kinek kezén voltak részben atyjának erdélyi jószágai „personalis comparitiora evocaltatá.“ Bethlen Péter Ecsedre menekült, de ez eset alkalmat szolgáltatott hogy a rég lappangó viszály kitörjön, s hogy Bethlen István többszörös sérelmeiért elégtételt keressen. Az öreg gróf bízott nagy testvére emlékezetében, az erdélyi rendekben, kik a közvádlo zsarolásaiért, a jószágconfiszcíókért, s Zólyomi javadalmaiból kizáratásaért régóta zugolódtak, úgy a nádorban, ki Rákóczinak ellene volt, s a törökben ki a fejedelemnek a lengyel hadjárat korábbi eljárásaiért sértve érzé magát — s Budára ment vezir Hussein basától segílyt nyerendő, az erdélyi rendek hangulatát egy hozzájuk küldött levél által igyekezvén maga részére nyerni.

Husszein jól fogadta a trónkövetelőt, Pesten elszállásolá s egy csauszt küldé Stambulba pártfogoltjának megnyerendő a portai

segélyt. Bethlen István pedig Laskai Jánost küldé a csauzzal a nagyúrhoz követül.

A fejedelmet e körülmény nem kis zavarba ejté. Kolozsvárra febr. 2-kára országgyűlést hirdetett. Könnyek közt emelt Bethlen István ellen panaszt, a rendeknek fényes ígéreteket tett, hosszú oratióval igyekezett kimutatni, hogy ő a sértett fél; mindenenk felett pedig azt sajnálta, hogy annyira ment a dolog, melyet szép szóval is ellehetett volna igazítani. Az országgyűlés elérzékenyült. A fejedelem pedig — mert még nem tájékozhatta magát hogy ki lesz vele s ki lesz ellene, s mert jól látta, hogy hatalmasabb vetélytársa támadt a csendes természetű öreg grófban, mint Székely és Zólyomi voltak — egyelőre követeket küldött a portához, Bethlenhez, a német és lengyel udvarokhoz.

Nem sok idő kellett rá, hogy Rákóczi megtudja, miszerint egyik követsége sem remélhet kedvező választ. A császárt elfoglalta a 30 éves háború, s nem sok kedve volt az erdélyi viszonyokba elegyedni. A lengyel udvar egyenesen tagadó választ adott. A portát, bár ettől kapott a fejedelem határozatlan biztatásokat, már maga részére nyerte Bethlen István; ez pedig oly lépést tett, honnan vissza nem léphetett. Említi ugyan Bergman, hogy Rákóczi e szorongattatási közepett ajánlá magát bizonyos feltételek alatt a fejedelemségről lemondani, — de az eziránti egyezkedés

csakhamar dugába dőlt, mert a fejedelem kívánata, hogy Erdélyben szerzett vagyonát is megtarthassa, egyenesen visszautasított.

A tél vége, az egész tavasz s a nyár eleje apróbb csatázással s diplomatizálással telt el. A fejedelem Huszt várát ostrommal véteté körül, a megyéknek és székeknek parancsot adott hogy készen legyenek, a császártól diplomát sürgetett Bethlen ellen, s a magyarhoni rendeknek panaszkodott, hogy Bethlen Péter, ámbár magánszemély — s hadnagya Párducz Lukács hadat gyűjtenek. Midőn végre Ali csauz Fehérvárra érkezett parancsolattal, hogy a fejedelmi székbe István gróf ültetessék, Rakóczi az erdélyi hadakat sept. 16-ára Tordára rendelé, honnan azonban csak oct. 2-kán indult el Várad felé.

Bethlen István e közben török segítséggel s felkelőkkel megindult, s utját Gyula felé vette. E hirre Ibrányi Mihály váradi kapitány, Kornis Zsigmond bihari főispán s Huszár Mátyás marosszéki főkapitány Szalonta és Madarász közt táborba szállottak, várva a fejedelemnek és seregének megérkezését. S most az öreg gróf meg akarta a két sereg egyesülését gátolni. Oct. 6-kán tehát a temesi szerdár 12,000 lovast, 2000 jancsárt s néhány ágyut utnak indit Szalonta felé, mely fáradalmas ut után, mocsárokon keresztül az nap estenden oda megérkezett. Bethlen hogy magyarjait megismerhesse, karokra kendőt

köttetett. A fejedelmi seregből néhány száz ember épen ezt tévé, s ezeknek így sikerült a felkelőket oldalban megtámadhatni. Mind a mellett is a csata eldöntetlen maradt, ha ugyan azt mondhatni oly ütközetről, melyben mind két fél megszaladt. Annál szerencsésebb volt a Győri Jakab csselfogásos támadása, ki mint kém kitanulván az ellenség állását, s annak remegését hasznára tudván fordítani, egy éjjeli támadással s alig pár százra menő lovas-csapattal a török serget, mely a fejedelmi derékhadat vélte megérkezettnek, szétveré.

A fejedelem a megveretés s diadala hírét csaknem egy időben kapván meg, folytatta utját Várad-Ósiig. Itt a sarkadi kapitány Csatári János értesíté, hogy a nagyvezér hada Gyulától Illye felé indult, ez uton szándékozván Erdélybe bevinni István grófot. E hirre a fejedelem haladéktalanul meginditá hadait s Boros-Jenőnél szállt táborba: elvágandó ekkép a nagyvezér utját Erdélytől.

A török csapatok Lippp alá érkeztek, s az apróbb csatározások hosszú sora után, melynek nem lett más eredményök, minthogy a magyar hadak gazdag zsákmányra tettek szert: végre ellenök inditá a fejedelem táborát, mely egész Paulisig csaknem minden nagyobb ellentállás nélkül nyomult. A rossz őszi idők már beálltak, a szakadatlan esőzések és fáradtság a tábor tüzét lelankasztá, az utak járhatlanakká lettek, a Maros kiáradt. Nem vala

tehát tanácsos végletekig vinni a hadfolytatást, s ohajtandónak látszott, bár keményebb feltételek alatt is, megkötni a békét, a már megkezdett alkudozások alapján.

De azt már előbb és más okok is szükségessé tették. A fejedelemnek kevés reménye volt a német udvart közös hadjáratra birni, s hogy alkudozásai e részről sikertelenek: meggyőződött Homonnai János kassai generalis elfogott leveleiből, ki a török parancsnokot értesíté, hogy ő a jó szomszédságot nem fogja felbontani; s a császár tagadó válaszából azon levelére, melyben ennek kiadátását kérte. Midőn tehát a paulisi tábor előtt egy csauz a békealkudozás eszméjét megpendíté, a magyar hadak főgenerálisa Kornis Zsigmond hajlandónak mutatkozott arra. Zálogok cseréltettek a tábor színe előtt, magyar részről Kemény János és Farkas Ferencz, az ellenség közül a tömösvári és lippai bégek. Kemény és a tömösi bég kezet szorítva vágattak el egymás mellett s ment mindenik az ellenség táborába. A nagyvezir első feltételei elfogadhatlanok voltak, legalább Kemény nem bátorkodott azok alapján az ország és fejedelem megkérdezése nélkül alkudozni. Ő tehát és társa visszabocsáttattak oly utasítással, hogy a fejedelem rendes követséget küldjön.

Az új követség tagjai voltak: Kemény János, Haller István, Szalánczi István, Csulai György udvari hitszónok. Ezek hosszas alku-

dozás után, dec. 4-kén csakugyan végrehajták a békét, nagyrészt a topai egyezkedés alapján.

Ugyanez évben e villongások közepett, hatalmának szilárdítását czélozá azon intézkedésével, hogy a székelyeknek visszaadta régi elvett szabadságaikat; ez által ezeknek hűségét, ragaszkodását akarta megszerezni, hogy családja bennök minden eshetőségekben támaszt találjon.

Csak most látta Rákóczi trónját eléggé megszilárdultnak, hogy a belügyek rendezéséhez fogjon. Mindenekfölött egy eddigelé túrt felekezet kiirtását vette czélba. A szombatosok még János Zsigmond fejedelemségében elváltak az unitáriusoktól, s midőn Bethlen Gábor tehetségdús korlátnoka, Péchy Simon, magát felekezetökhöz tartozónak vallá, úgy látszék hogy legalább titokban meg fognak türetni. De Péchy elfogatásával rájuk is rossz napok következtek, s habár a korlátnok visszaszanyerte szabadságát, sőt uralkodása kezdetén Rákóczi bizalommal viseltetett hozzá, de ez nem fordítá el e felekezetről a rossz napokat.

Az 1635-ki országgyűlés megújítá a zsidók elleni törvényeket, s midőn az unit. püspökválasztás feletti versengés alkalmat nyújtott Rákóczinak a — püspök Gelei Katona s udvari pap Medgyesi által folytonosan sürgetett — béelegyedésre s ennek folytán a deézsi *complanatio* véghez vitelére: az 1638-ki fehér-

vári gyűlés eltörölte e felekezetet s hiveit meg-sentenciázta. „A mely őnekik az üdvösséges megtérésre nagy jó alkalmatosság lön“ mondja Gelei Katona a „Titkok titka“ előszavában. Csakhogy ez sivar türelmetlenséggel lön vég-rehajtva s Erdély korábban alig látott vallásos üldözések tanuja lön. Rákóczinak a nótázásra s Kassainak a jószágkobozásra tág mezeje nyílt. A gyűlés — szokatlanul — több hétig tartott, s annak végeztével egy Toroczкаи nevű „isten káromlásért“ — talán mert vallásos buzgalmát kelleténél hevesebb szavakkal nyilvánítá, — megköveztetett. Ez alatt a nótázottak a deézsi pusztá egyházba zárattak, honnan mihelyt számuk a százat felülhaladta, várakba hurezoltattak, úgy hogy a lánczot is alig győzték nekik készíteni, s mindaddig sánczmunkával foglalkodtatták, míg a bevett vallások valamelyikére át nem tértek. Sokan elhagyák „Izrael aklát“, de jószágaikat ezek sem nyerék vissza, annyival kevésbé azok, kik Dávid martyr koszoruját kiérdemelték. Utoljára Péchy nótáztatott, de két évi fogság után reformálttá lett. „Mivel immár vénségemre — írja nyilatkozatában — Isten kedvem ellenére is az igazságot velem megismertette, abban állhatatos, tökéletes és nem képmutató leszek.“ Tömérdék jószágai közül csak Szent-Erzsébetet nyerte vissza 72 ház jobbágygyal. A hol pályáját mint iskolatanító kezdte, itt vonta meg magát a megtört agg, hogy hábo-

ritlanul foglalkozhassék az ó-szövetség magyarra tételével. A törvény ebben nem gátolható. A philosoph aggnak ez volt kárpótlás eltűnt hatalma, elvesztett vagyona s fényes nevének megbélyegzéséért.

A zsidók üldözésével a fejedelem vallása terjesztésére törekedett. Épen e célból azon nyomdán, melyet Bethlen Gábor az oláhok számára állíttatott fel, bevégeztette a kátét s a négy evangelisták könyvét oláh nyelven, s e könyveket a görög nemegyesültek közt terjeszté. Bár mily hangosan tanuskodik e tény az öreg Rákóczi éles belátásáról, közvetlenebb hasznót idézett elő az öreg Gradual kiadásával.

A Gradual keletkezésének történetével maga Katona ismertet meg előszavában. Már ifjúságában foglalkozott annak eszméjével. Mint Bethlen udvari papja, az akkori püspök Keserői Daykát figyelmezteté a szent énekek fogvatkozásaira, s addig ösztönzé migrászánta magát egy új énekeskönyv készítésére. A hymnusokat kiigazítá, rímekbe szedte s énekhez alkalmazá; a hiányokat pedig különböző példányokból kipótolá. Az előhaladt munka megtetszett Bethlennek, s ez a készenlevőket leiratta s gazdagon bekötteté. Ez állapotban maradt Rákóczi koráig, midőn ő „meglátván azt a nagy öreg Gradualt templomunkban, elméjét ottan annak kinyomatására fordítá.“ De Dajka mindjárt az első iverk elkészülése

után meghalt s befejezése Katonára várt, mint eddig is dolgozó társára. Most ő az egész munkát uj javítás alá vette, igazított rajta, hagyott ki belőle, ujjakkal, részint saját szerzeményeivel szaporitá s ekkép „mintegy negyedrésznivel öregbité.” Végre 3 év mulva kész volt, kinyomva 200 példányban. Ezek közül egy sem adatott el, hanem a fejedelem által sajátkezüleg aláírva s symbolumával el látva, a példányok a népesebb egyházak közt kiosztattak.

De habár mint író nem is tüntette ki magát, de két fenmaradt művecskéje mutatja, hogy e téren is mit tehetett volna. Atyai intéseket irt a tanulását végző fiához Györgyhöz, melyeket ez latinra fordítva (1638) kiadott. Két évvel utóbb kisebbik fia Zsigmond részesült szeretetének e tanújelében, melyeket ez 1640-ben bocsátott közre.

És ekkor, midőn már mindkét fia iskoláit végezte, gondolt rá hogy családjában az örökösödést megalapítsa; e célból idősb fiát Györgyöt nagyváradi kapitánynya tette, ide irányozta azon törekvését is, hogy ugyan e fia számára a Báthori Zsófia kezét nyerje meg, kivel annak menyegzője 1643-ban csakugyan véghez ment. S csakugyan 1642 febr. és márcziusban tartott országgyűlés Györgyöt atyja halála esetére fejedelemmé választá, egy követség pedig a portával a választás eredményét megerősítetté.

Most Rákóczi elérkezettnek látta az időt, hogy a magyarországi protestánsok sérelmei orvoslására fellépjen. A császár követét Lászlófi Pált figyelmeztette, hogy a bécsi béke s az 1608-ki koronázási pontok hányszor sértettek meg. Lászlófi úgyhivé, hogy ezek megtartását urának lelkiismerete sem engedi. A fejedelmet e válasz mélyen sérté. Az orthodoxus püspök, az imperiumbeli tanárok úgy hívék, hogy Rákóczi legalább is tehet annyit a protestáns vallásért, mint a mennyit a francziák tesznek. Aztán Rákóczit mélyen sértették azon pasquillusok is, melyek családjáról, különösen nejről illetlenül szólottak s melyekért minden sürgetései mellett sem nyerhetett elégtételt.

Rákóczi készen volt a háborura; a bécsi udvar talán nem hívé ezt, talán önerejében bizott, de Rákóczi igazságos követelései közül egyet sem halgatott meg, s ez mondhatni rákényszeríté őt, hogy 1643 apr. 26-kán a svéddekkel és francziákkal frigyét kössön, melynek erejénél fogva ő a háboru első évében 200 ezer, a másodikban 150 ezer tallért volt nyerendő. De a hadviselésre a portai engedély ez év késő ősze előtt nem érkezvén meg, 1644-ig maradt.

E hadjárat közel másfél évig tartott, Rákóczi azt sok erővel és ügyességgel folytatta, de miután a császár az általa kívánt feltételeket elfogadta, az előleges békepontok értel-

rében, Brün ostrománál ott hagyta szövetségait nem csekély boszuságára ezeknek, kik diadalukhoz igen közel állottak. E hadjárat eredményét a nevezetes s a magyarországi alap-törvények egyikét tevő linzi békekötés képezé.

S most Rákóczi a protestánsok szervezésére gondolt. A presbiterialismus és a puritanismus, ifjak által, kik Angliát látogatni kezdék, behozatott a püspök Gelei Katona nagy boszuságára. Mint fő terjesztőt Tolnai Jánost látjuk működni, kit Sáros-Patakra Rákóczi nevezett ki tanárrá, s ki ott csakhamar meghasonlott előjáróival. Gelei határozottan fellépett az újító ellen s hosszas ostromlással a fejedelmet meg tudá nyerni. Végre miután sem az egyházmegyei sem a kerületi törvényszék sikeres intézkedést tenni nem birt, nyolcz évi küzdelem után 1646 jun. 10 én Szathmárnémethiben nagy zsinat tartott. Az egyházak követei 110-en jelentek meg s azon kívül felesszámu hallgatók. A zsinaton Gelei elnökölt. Az ellenféllel folytatott hosszas vita után Tolnai és társai hivataluktól megfosztattak. Hogy pedig jövőre ilyen visszaélések útja elzárassék, Gelei megbízott a fenálló rendeleteket törvénykönyvvé alakítani; ez volt eredete a Gelei cánonoknak, mely 1649-ben épen akkor, midőn Angliában a puritanismus diadalát ünneplé, bevétetett s a fejedelemtől (ekkor II. Rákóczi György) megerősítve ma is fenn áll.

Rákóczi, a linzi béke után nem sokkal, hajlandónak mutatkozott Austria elleneivel megújítani a szövetséget az esetre, ha ez a föltételeket nem teljesitené. Ez uttal ez nem lön foganatba véve. A westphaliai béke megkötetett s Rákóczi néhány nappal ennek aláírása előtt 1648 oct. 11-én megszűnt élni.

Rákóczi Erdély jelesebb uralkodói egyike; előrelátó, vitéz, óvatos, ildomos s magát a körülményekhez alkalmazni tudó fejedelem volt. Kortársai kapzsiságaért s az uralkodásban gyakran előfordult notáztatásokért, melyekkel leginkább családi vagyonát növelé, élesen megrótták. De ha figyelembe vesszük, hogy Erdély erejét jelentékenyen nevelé, jólétét előmozdítá, a nyugalmat és rendet biztosítá, a moldvai és oláh vajdákra tekintélyes befolyást tudott gyakorolni, s a diplomatiái téren, a küludvarokkal folytatott alkudozásai-ban országa tekintélyét és hatalmát előmozdítani tudta: ha mindezt meggondoljuk, elnézőbbek lesünk fogyatkozásai iránt.

Neje volt Lorántfi Zsuzsánna, kiről alkalmom szerint szóljunk néhány szót.

Serkei Lorántfi Mihály, a sárospataki vár urának 1614-ben történt halálakor két leánya maradt, Zsuzsánna és Mária, kiknek gyámja Ozsdáni Bakos János volt, s kik két Rákóczi-hoz, Györgyhez és Zsigmondhoz, mentek férjhez.

Rákóczi Lorántfi Zsuzsánnát 1616 april

18-kán jegyzette el. És ettől fogva a fejedelem halála napjáig (1648 oct. 15) boldog és áldott házasságban éltek együtt. Három fiuk közül Ferencz gyermekkorában meghalt, s ennek halála napján, mint Szalárdi írja, minden évben esteli böjtöt tartottak; a szépreményü Zsigmondot fiatal korában, az egész haza kísérte sirjába, s csak a harmadik, a legszerencsétlenebb: György élte túl szüléit. Ez is csatatéren kapott halálos sebet s szerető anyját, ki 1660 Sz.-György nap táján halt meg, alig hat hét múlva követte az örök nyugalomba.

Lorántfi Zsuzsánna jellemének alapvonása az igaz és mély vallásosság. E kor különösen vallásirodalma által tűnt ki. Hittani fejtegetések voltak napi renden, tüzzel és a dialectica éles fegyverével folytatott viták, melyek olykor fegyveres küzdelemnek hátterét képezték. Lorántfi Zsuzsannát „Mózes és a próféták“ czim alatt irt s Kolozsvárt 1641-ben kiadott munkája a tudományosabb magyar írók sorába emelék, s nevét, a rá készített csipős gunyversek daczára, a jobb hangzatuak közt tartandja fenn.

De Rákócziné mint anya is megérdemli, hogy dicsőíttessék. Az államügyekkel elfoglalt férj mellett ő adott irányt gyernekei nevelésének, s ezek méltók valának hozzá. A bánatot, mit kettőnek kora halála okozott, emelkedett lélekkel tudá tűrni, s vigaszt a

jótekonyság karjaiban keresett. Legfőbb gondját a pataki iskola felvirágoztatására fordítá, itt talált enyhületet a seb, melyet fiának, György fejedelemnek szerencsétlenségei szíven ejtettek.

III.

I. Rákóczi alatt megszilárdult a béke. Német csapat nem lépett át a királyhágón, s ozman pattantyusok nem gyujtogatták Erdély falvait. A XVII-ik század második felének fia hálát adhatott: hogy nem ötven év előtt élt; midőn Básta és Mihály, Enyedi Pálnak, koruk Rogeriusának, adatokat nyújtottak újabb „Carmen Miserabile“-re; a hajduk és bandériumok csak külsatáról beszéltek; a földműves nyugodtan nézte rengő kalászeit, nyugodtan ment a templomba hálát adni az urnak áldásaiért, s nem menhelyt keresve kerítésén belől, s nem rettegve hogy vallonok lovai fogják azt széttaposni. A várak sánczai begyöpösödtek, s a főurak nyugodtan szemlélék csűrös kertjeiket s kastélyaikat, s nem remegtek: hogy moldván vagy tatár fölperzseli azokat. A merre csak I. Rákóczi György utódja utazott, boldog és elégyült népet látott, mely ujjongva fogadta s büszkén hasonlítá korát a Báthoriakéhoz.

S valóban ifju Rákóczi György kedvező

körülmények közt vette kezébe a fejedelmi buzogányt. Ugy látszik, atyának erényeit örökölte, mint örökölte méltóságos termetét, s vitézi bátorságát s nyílt nemes arczát. Még a Rákócziak hagyományos nagyravágyását is elégültséggel látszott fölcserélni. Mert a lengyel korona utáni kapkodással felhagyott s nyugodtan szemlélte, hogy János Kázmér foglalta el elődje trónját. A Patakra hordott kincstár győzte a török adó fölemelését s az ajándékokat; alattvalói némelyikét a tőlök igaztalanul elfoglalt vagyon visszaadása, többeket pedig leereszkedő magaviselete nyert meg. A meghalt tanácsurak helyébe ujakat nevezett, e részen sem mellőzve az ország ohajtását. Azon hadjáratban, melyet Chmielniczky Bogdán kozákjaival hűbérurok a lengyel király ellen folytatott, Rákóczi segítsége, Bethlen János és Mikes Mihály vezénylete alatt, előmozdítá a lengyelek diadalát s a skowrowi egyezkedést, miért is ezek hálából Rákóczi Ferenczet, Kemény Jánost lengyel indigenátussal s gazdag ajándékokkal tisztelék meg. Mindez a fejdelemnek hatalmat és tekintélyt szerzett, mely az ország vagyonosságával aránylag nőtt. A külvadvarok szerencsekivánó követei egymást érték a csak nemrég puritán szigoru, most pedig fényűző s hivalkodó udvarban, a moldvai vajda s havasalföldi hoszpodár hódolatuk jeleül önkénytes adóval, s kit a zultán fiának nevezett, a német udvar

tanácsnokai barátságukkal kínálták meg. A fejedelemnek csak megtartani, s nem kivívni kellett volna mint elődjének — s e részben kedvezőbb volt helyzete — országa nyugal-mát. S ez annyival könnyebbnek látszott, mert testvére Zsigmond halála után a fejedelem is veszélyes betegségbe esván, az ország rendei fiát Ferenczet választották utódjává, hogy még az ebből származható versengéseknek is korán eleje vétessék.

De e boldogság nem tartott sokáig. Ifjui hév, könnyelműség, politicalai tapintatlanság, s a körülmények meg nem fontolása koczára vetette a több mint 30 éves béke nyereményeit, s mint Szalárdi mondja : „édes nemzetünknek ennyi sok véres verejtekjével, sok költségével való nagy munkája mind, mind csak a hatalmas idegen nemzet javára s gyönyörűségére esék !“

S most Rákóczit egymásután látjuk a külországok versengéseibe elegyedni. Csak-hogy ő nem volt oly derék hadvezér mint Bethlen Gábor, ki jól átgondolt haditerveket hajtott végre, s oly előrelátó mint atyja, ki közbejárásaival soha semmit sem koczkáztott. A szerencse elbizottá, udvaronczaí hiuvá tevék s mindez annyival rosszabb volt, mert hadfolytatásai színhelyére többnyire ismeret-helyeket nézett ki és személyes vitézségén kívül kevés hadvezéri kellékkel birt.

De rá s országára nézve az volt leggono-

szabb, hogy egymást követő három vállalatái közül kettőben, a moldva és oláhországiban győzött, hogy annál nagyobbat bukják a harmadikban.

Első hadjárata egy rossz szomszéd megfenyítésére volt intézve. Lupul Vazul moldvai hoszpodár elűzésére a fényes kaputól még 1651-ben parancsot kapott, de a végrehajtást az adófizető frigyes ellen mindaddig halasztá, míg ennek fondorkodásai rá nem kényszeríték. Kemény János 15,000-nyi haddal nyomult Moldvába (1653) honnan a hoszpodár segítségül hívott kozák csapatokkal visszanyomta. Egy másik tábor, melyet Boros János kormányzott, Foksány alól nyomtatott vissza. De a hoszpodár belátta, hogy e diadalokat neki a magyar seregek kis száma szerezte, s hogy a jövőendő nagyobb erőnek ellenállhasson, maga a kapuhoz sietett, családját Szucsavába szállítva. E közben Petki István vezénylete alatt tetemesb sereg nyomult be s egyesült Lubomirszky lengyeleivel. Szucsavát késő őszig ostromlák s csak midőn Kemény újabb segítséggel érkezett, adta fel a várat a kezdetben hetvenkedő, de 16000-ről 4000-re olvadt őrség. Az ország meghódítását Petki bevégezte. Fejedelme pedig István logofetet nevezte ki vajdává, ki nagy összeggel megvásárlá maga részére a kapu kegyét, elődje számára pedig a héttoronyba záratást. A következő évben (1654) Havasvalföldön látjuk di-

adalmaskodni a fejedelem s az ország dandárát. Ez időben Konstantin volt a vajda, ő is mint elődje, Máté, barátja a Rákócziaknak. Még ez a Máté, hogy a moldvai Lupul garázdálkodásai ellen védhesse magát: felesszámú zsoldos sereget kénytetett tartani, gyűlevész népet, a magyar, tatár, szerb, örmény, bolgár, oláhokból alkotott szeménységet. Lupul bukásáig Konstantin is megtartá e roppant költségbe kerülő serget, de most boerjai tanácsára szét akará őket eresztetni, mire a szeménység fölzendült; s zsoldját követelte, a boerok közül, kiket kézrekerithetett felmészárlá, s a vajdát udvarában ostromlá, ki csak nehezen menekülhetett meg közülök, és Heriza Vornik gazdag bóért nevezte ki vajdává. Konstantin Rákóczitól kért segílyt tetemes összeg évi adó ígérese mellett, s Kemény János kereztül tudta vinni a kolozsvári országgyűlésen, hogy Konstantinnak segíly határoztatott. E hadjáratot a fejedelem személyesen kívánta vezetni, s udvari fizetett hadait és az ország sergét május havában a Barcaságra gyűjté, honnan a bozzai szoroson át Havasalföldre vezette. A szüségesekkel ellátott s jól fölszerelt dandárok, junius 26-án Plojest alá érkeztek, hova István moldvai vajda csapatait is várták. Vornik jónak látta nem várni be az egyesülést, s véletlenül támadni meg három csapatra osztott táborával három oldalról a gondtalan s közalgését nem is sejtő fejedelmet, ki sátrá-

ban aludt. De az idétlen kora öröm elárulá a támadást, s míg az előcsapat föntartá a szeménységet, a magyar tábor rendbe szedte magát. A hármás támadás egymásután visszanyomatott, s a kopjások és hosszútörösök nagy mészárlást vittek véghez a cserjék közé menekültekben, és a fejedelem azon örömben részesült, hogy István a harcban való részvétel helyett diadalünnep szentelésére érkezett, s Konstantin visszanyert vajdaságát neki köszönhetvén hűbérnökévé lett. A kapu, mint többnyire szokott, a sikert helyben hagyá.

Rákóczi emelkedése elérte a netovábbot. Rohanni látjuk ezután bukása felé. És őt is az dönté meg, mi oly sok nállánál nagyobb uralkodót : szerencséje és hiúsága. Csak egyetlen hibás lépést tett : de azután, ha volt is ereje küzdeni annak következtetéseivel, nem volt ereje győzni. S ki idegen trón megszerzésére vezetett sereget, nemsokára saját biboráért s utóbb életéért vont ki kardját. Csata-téren, hős halállal kelle haragvó sorsát megengesztelnie.

De hogy az erdélyi lengyel beavatkozást egészen átnézhezzük : tájékozunk kell magunkat a svéd-lengyel hadak történetében, melynek harmadik — legvégzettetjesb évében lépték át a magyar seregek a Visztulát.

Lengyel országnak a Wása-ház(1587-óta) csak gyenge és tehetetlen uralkodókat adott. E házból a harmadik, még azt a keveset is, mi

a régi hatalom és dicsőségből magmaradt, siettetett semmivé tenni. Kázmér János tulajdonkép barátjának növeltetett, de bátyja halála után (1648) idősb Rákóczy mellőzésével csínáltak belőle királyt. Ifjabb Rákóczi Györggyel azonban jó szomszédságban élt, sőt ez a kozákok zendülésében segítette s hálából küldött gazdag adományait örömmel fogadta (1651). De a kozákok újra fölkeltek, elszakadtak s a gyöngyeuralkodó, ki ez elszakadást sem birta meggátolni, hatalmasabb ellent támasztott maga ellen észak Pyrrhusa, X. Károlyban, ki nagynénje Wasa Krisztina lemondása után a svéd trónt elnyeré (1654). A katolicus Kázmér sehogysem akarta tűrni, hogy a protestáns svéd ország protestáns mellék — Wása — ágra, szálljon s ezt a Kázmér követe nyíltan ki is mondá Károly előtt. Károly hogy nagy seregét fenntarthassa, megragadta e hadfolytatási alkalmat. 1655 tavaszán, a 30 éves háboru tűzprobáit kiállott seregével németországi birtokaiból Brandenburgon át lengyel földön termett. A lengyel quartianok (sorkatonaság) s a főurak seregei nem mérközhettek a kitünő hadvezér harcedzett seregével, s János Kázmér kisebb csaták után egymásután elveszté Krakót, Varsót s egész országát s midőn főurai és seregei is rendre elhagyák (azok, hogy a svéd királynak meghodoljanak, ezek hogy svéd szolgálatba álljanak) maga is szileziai birtokaiba menekült, hol III. Ferdinand császár megvédelmezheté.

A féktelen lengyel nemességnek még azon évben alkalma akadt megbánni, hogy királyát oly könnyelműen elhagyá. Csakhamar belátta, hogy Károly erélye és szilárdsága a köztársaság senatorainak zabolátlanságát nem fogja túrni. S meghódolásuk után csakhamar mocsárjaik s rengetegjeikben fegyverkezni kezdtek.

Az 1656 január 7-ki tyskiewiczzi frigy- ésület fölkelésüknek az elűzött király s valásuk érdekében törvényes szintadott. S most János király is előjött rejtekéből. Országát a czenstochai szent szűz védelmébe ajánlotta, maga pedig a tág lelkiismereti nagy választó fejedelmet ügyekvék a svéd szövetség-től elvonni s Rákóczihoz, neje utján fényes követséget küldött, kinyerni a fejedelem segélyét s ez esetre megígérni a trónkövetkezést családjá számára, ha fiát Ferenczet a cath. vallásba fogná neveltetni, s ez egyik unoka hugát, egy pfalzi hercegnőt, nőül venne. Mind e sükertelen diplomataizálásnál többet használt a nemesség fölkelése, mely csakhamar Lithvania s Lengyelországban általánossá lett. Károly ellenök ment, daczolva idővel, téllal (1656 febr.) legyőzte őket nyílt csatákban, de meg nem hódoltathatta. S minél előbbre nyomult, annál tisztábban láthatá, hogy a mocsárok közti diadalainak semmi eredménye. A főurak, a quartianok, a lithvánok egymásután elhagyák s előbbi urok zászlói alá tértek vissza, s minnél szigorubb rendszabályokhoz

nyult amaz, annál nagyobbra nőtt ennek pártja, kit mindenek fölött gyöngeségei ajánlottak. Végre Kázmér és a szenatus százezer főnyi sereggel ostromolhaták Varsót s bevették, mielőtt Károly (ki e közben a nagy választó fejedelemmel, megkötvén vele a marienburgi egyezkedést egyesült) segítségére jöhetett volna! A nagy három napos varsói csata Kázmér ellen döntött, de fontosabb következmény nélkül. Károly diadalai daczára sem tarthatta meg Lengyelországot, melynek seregeit akárhányszor győzte le, ujak bukkantak ki a mocsarak közül, hogy őt szünet nélkül nyugtalanítsák és seregosztályai közt az összeköttetést lehetetlenítsék. Így ébreszté fel a féktelenség utáni vagy a lengyel nemzetben a hazaszeretet tiszta lángját, s tette őt képessé hosszú, fárasztó harczot folytatni, soha nem lankadva, soha nem pihenve — egy fegyelmezett és erősebb sereggel, egy elismert képességű hadvezérrel, s folytonosan csüggeszteni s gyöngíteni azt. A svéd lengyel háború ily állásában avatkozott be Rákóczi.

Ez évben a fejedelem s tanácsurak komoly tanácskozásokkal foglalkozának: nem a fölött, beleelegyedjenek-e a szomszéd ország versengéseibe (mert hisz ezt Rákóczi nagyra-vágyása kérdésbe sem engedé jönni), hanem hogy melyik fél segítése nyújt nagyobb nyeménnyekre reményt.

Ugyanaz időben, midőn Rákóczi a len-

gyel királyné követeit fogadta el s fontolgatá ajánlataikat a királykövetkezés ügyében, midőn egy más lengyel követség a köztársaság számára kölcsönt kért s ennek fejében a Szepesség átengedését kívánta, ugyanekkor Gyulafehérvárt az udvari ünnepélyeken a fejedelemmel X. Károly követsége bizalmas beszélgetéseket folytatott. Ez már többet ígért a segítségért : rögtön az egész lengyel koronát, a porosz részek nélkül. S néhány elégtelen lengyel nemes a bekövetkezendő választást előleg is biztosítá, s ugyanekkor a kozákok hetmanja is sürgette a csatlakozást : mert Lengyel ország gyöngülése biztosíthatá csak ennek alig megnyert függetlenségét. A fejedelem habozott : amott egy régi s hagyományos barátságot bont fel, de itt egy fényes nevű hitsorsosát segíti s tán a diadal is könnyebb lesz itt. Amott csak idővel s csak vallásváltoztatással nyerhetné meg, mit itt rögtön apostasia nélkül ajánlanak ; s midőn határozott : nagy ravágyása szózatát sem hallgatata el a political és vallásos okok mellett. A lengyel követség azon választ nyeré, hogy vallását sohasem fogja változtatni. A svéd királylyal pedig 1656 nov. 20-kán a lengyelek ellen frigyet kötött.

A rossz eredmény súlyos következményeket s még ezeknél is súlyosabb vádakot vont a fejedelem fejére, de e vádak közül legigaztalanabb, hogy ő csak nagy ravágyása sugalla-

tára, meggondolatlanul vetette el a koczkát s bontotta fel a hagyományos szövetséget. Ki erőt érze kebelében s elődjei példája által is buzdítva volt, hogyne ragadta volna meg ez alkalmat hatalma növelésére s nyugotoni befolyása megszilárdítására? Nem volt-e atyja is szövetséges Svécziának, mely protestáns miként az ő állama is? S az erdélyi udvar a lengyel királyban egy gyöngé megvert ellent látott, míg X. Károlyban a hőst élte a zajos lakomákon. Ennek diadalairól tiszta tudása volt, a czernovai, varsói s több csaták bámulatra ragadták, míg Lengyel ország eleste hitétől fosztá meg hogy fölemelkedhessék megint, mert e nemzetnek egy embenkénti fölkeleése, a lankadatlan küzdelem a mocsarak közt, a hazafias áldozatok megdöbbenheték Károlyt, de alighihető híreként juthattak el a távollérok fülébe. A marienburgi egyezkedés is, melyet a nagyválasztó kötött Károlylyal, érleheté Rákóczi határozatát, mert Fridrik Vilmos eszélyét kora is teljes tiszteletben tartá. A kózákok csatlakozása is említetbe jött, s ha a törökpártiak felszóllaltak, nem hallgattathák-e el azzal : hogy a fényes kapu utólag a moldvai és oláhországi hadjáratokat is helyben hagyta; ha pedig valamelyik tanács ur III. Ferdinándot hozta szóba, mint Kázmér szövetségesét, nem méltán kerdeheté-e a svéd frigy barátja : mit tett hát a császár, ha csak az

egyet nem, hogy a számüzött királyt megszenvedte sziléziai jószágain.

Rögtön hadi készületekhez fogott a fejedelem. Atyja először próbát tett volna a kapu megnyerésére, de ő e nyüg terhét még eddig kevésbbé érzé, hogy sem kellő sulyt fektethetett volna rá. Ugy akarta, hogy e készületek szövetségeséhez méltók legyenek, rendeletet adott a megyék és székek fölkelésére. Saját hadaiba új vitézeket toborzott. A pattantyusokat gyakorolták, s az év végén az ország s a részek minden utain, kopjas, lovas, puskás csapatokat, hajdukat, banderiumokat, élés-szekereket, aranyos kopják, lögépek, — és por, golyókkal és kincsekkel rakott koszikat lehetett látni a nyugoti megyék felé vonulni: mert a táborba szállás ideje és helyeül 1657 jan. 14-ike s Visk Mármaros megyében, valának kitűzve. E közben 1656 dec. utolján Kolozsvárt, hol a lengyel elégületlenek egy követségét fogadta el, nyilatkozványban kiadta indokait, mik e támadásra birták: „ő csak a békét akarja e hadak által a 10 év óta marcangolt országban helyreállítani, csak a protestánsok jogait védelmezi s ezért hódolatot vár s ennek fejében kegyelmet ígér.“ De hogy személye fénye is méltó legyen seregéhez, magának diszruhákat varratott, aranyos zászlókat s selyem lobogókat készíttetett „ugy hogy“ — mint Szalárdi, e naiv és mély érzelmű krónikás, a fájdalmas gunynak némi árnyával mondja — „a kik belső titkokat nem

tudnák, a készületekhez képest, hogy kész királyságra menne, mindenek azt állithatnák.

Az 1657-ik év zord hideggel köszönte be. De a fejedelmi parancs szerint a seregek megérkeztek Viskre. Rákóczi is családjával s a távolléte idejére helytartókul kinevezett Rhédey Ferencz, Szerédi István, Barcsai Ákossal fényes bevonulást tartott ez igénytelen városba. Itt fogadta el az orosz czár követeit s ajándékait — néhány száz nyusztbőrt — s míg azon kérelmét hogy vállalatától álljon el, visszautasítá, összegyűjté a főispányokat, főtisztákat, s megállapítá velök a támadási tervet. A tanácskozások végeztével, jan. 18-kán indult a fejedelem 40,000 főnyi seregével, északnyugoti irányban Máramaros-Bereg megye határpontján szándékozván Gallicziába rontani, megkezdendő hadjáratát, melyhez oly szép reményeket csatolt, de melyhez annál rosszabb időt választott. Az év elején ugyanis sok hó esett s ez most hirtelen olvadni kezdett, a folyók megáradtak s a társszekerek és hadakban egyiránt sok kárt tettek. Az ár még le sem folyt, midőn a hirtelen fagy ezt megköté ugyan, de most e miatt hullottak el az emberek, kik csak egy nappal az előtt övig gázoltak a hóleben. A fagyra ujjalag nagy hó esett s a havasokat ez most úgy betemeté, hogy a seregnek egy havi fizetést kelle ajándékkép adni, hogy lapátokkal hányják el a havat az utról. A társzekereket s ágyukat még ekkor

is csak csigák segélyével lehetett felhuzni a hegyek tetejére : mintha a fejedelem Hannibálnak a havasokon átvonulását akarta volna ismételni. De semmi sem tartá vissza, mintha ellenállhatlan ösztön ragadta volna veszte felé. Két nap alatt ért a sereg Imsádra, honnan Kemény János, az erdélyi hadak'főkapitánya, hét napi pihenés után egy részhaddal előre indult. A fősereg jan. 26-án követte. 28-án Hidegpatakára ért, utolsó faluba Máramarosban. Másnap a fejedelem a Kárpátok hóborított ormairól nézte az „ígéret földét,“ hódításai célját.

Öt nap óta volt már a magyar sereg lengyel földön s haladt Krakó felé, egyesülendő ott a svédekkel, s még nem talált ellenállásra. A nagyobb csapatok Károly tábornokait foglalkodtaták, s mely közelebb volt, az a Vitz által elfoglalva tartott Krakót ostromlá. A lengyel tábornokok hirtelen támadással semmit sem akartak kozkáztatni : mert hadfolytatási módjuk czélszerűnek bizonyult a mult évben, s arra vártak, hogy ut és fáradság törje meg az erdélyieket is, mint a svédek, hogy akkor biztos sikerrel foghassanak a hosszú fárasztó csatározáshoz, mint a svédekkel tettek. Ötödik nap Stryban a fejedelem beteggé lett s itt 10 napot tölte. Itt egyesült a kozák hetman csapatával. A táborozás most más jellemet ölte magára. A fegyelmezetlen kozákok, s példájokra a magyarok is, rabolták, pusztították, a lehet mondani védtelen tájakat. S ez

megtermé gyümölcsét. Sambor lakosai, hova 14-kén érkeztek, ellenálltak, naponkint több kiutéseket tettek, — ezek egyikén Kemény Bold főlovászmester is elesett — s csak három napi ostrom után adták fel a várost. Hasonlag Prsemisle alatt is egy kis lengyelcsapat ellent állt (febr. 21) s Rákóczi csak ennek megszasztása s egy napi pihenés után ért Vayavárra.

A fejedelem itt Ferdinánd követségét fogadta, melynek élén Szelepcsényi György állott s tagjai — a császár titoknokán kívül — három főnemes s egy főpap. E követséget a császár a lengyelek kérésére küldte, kik jónak látták még egyszer ez uton is megkísérteni a békés kiegyenlítést. A követség 12, maga a korlátnok 20 napot tölte az erdélyi táborban, miközben azok Privorszsig, ezek Lunkáig kísérték, s tanúi voltak a falvak felégetése, a templomok fölverése s Lancut kiprédálásának. A korlátnok hivatalosan s a gyakran tartott lakomában ékesszólása egész erejével figyelmezteté az önerejében tulbizakodó fejedelmet, hogy mindkét magyarhaza sorsát tette kockára; hogy ura a császár sereget indított utnak a lengyelek védelmére; hogy a tatár khán kibékiült a respublikával, s kérte, fogadja el ennek újabbi ajánlatát visszavonulásaért: a 13 szepesi várost, Lublót s a krakói vajdaságot. Ugyanekkor kapta a Krakót ostromzár alatt tartó Lubomirszki levelét is, válaszul

fenhéjázó kiáltványára. A hazaszeretet és elkeseredés azon hangján vala ez írva, melyből beláthatta volna, hogy az ország tábornagya kész a kölcsönt kölcsönnel fizetni. „Szolgaságba akarsz bennünket hajtani, ki védelmezőnkké tolod fel magad. Te a szabad választást fegyverrel akarod magadnak kivívni“ stb. A mi vádakát a lengyelek tejére szórt a fejedelem, egyenként megczáfolá a tábornok. Hasztalan, Szelepcsényi barátságos intése elhangzott s a lengyel honfi szavai szitokra fakaszták a fejedelmet. Lubomirszki, nehogy serege kettős tűz közé szoruljon, felhagyott Krakó ostromával, s a várost sorsára bízta.

Az erdélyi seregek márcz. 28-án Krakó alá érkeztek. Vircz, a svéd várórség tábornoka, fényes pompával fogadta, megvendégelé a fejedelmet s megszemlélte táborát. A fényes jó kedvet egy körülmény megzavarta. A nagyvezir és a török Kapu számításból későn tudósítottak a hadjáratról. S most ezek Török Jánost, a hirtvivő követet, sietve a fejedelem után küldték. „Békességes országa — inté a nagyvezir — nagy gazdagsága, senkitől semmi bántása; üljön veszteg, ne mozogjon; megárt.“ De ő azt hívé hogy ajándék, ígéreték s eddigi eredményeinek felmutatása megengesztelendik a fényes Kaput. Ily czélból Torday Ferenczet a Kapura küldé. A szultán haragja határt nem ismert, a szerencsétlent a héttoronyba záratta.

A fejedelem ez ügyet is befejezettnek tekintve s Bethlen Jánost örséggel hátrahagyva, folytatta útját egyesülendő a svéd királyiylal, nyugtalanul várva reményei teljesültét, s álmódosásaiban semmitől sem zavarva, csak égő falvak-, a legyilkoltak jajjai-, s a féktelen sereg ujjongatásaitól. Márcz. 12-kén Simson igénytelen falu alá érkezett: hol a svéd királyiylal megtörtént az annyira óhajtott egyesülés. Az elfogadás fényes, a svéd király szivessége teljesen megfelelt a fejedelem igényeinek. A harczai zajt néhány napig a lakomák sora váltá fel s ezután tovább folytatták utjokat Kis-Lengyelországon, az ugynevezett nyugot Galiczián keresztül éjszakkeleti irányban. Ugy látszik, hogy midőn Rákóczi a lengyel sikságokon való előnyomulásban részt vett, még nem tartá szükségesnek a visszavonulás fedezéséről is gondoskodni. April 21-kén az egyesült sereg átköltözött a Visztulán oly reménnyel, hogy nem sokára találkoznak lengyel csapatokkal. De e remény még mindig megcsalá. Beljebb, beljebb kelle vonulni az országba, hogy ut és fáradság törje meg erejét.

Az egyesült sereg máj. 21-kére Lithvánia határára, Brzesz alá érkezett, a Bug mellett s e várat 3 napi ostrom után bevette. Onnan, Gaudi András tábornokot örséggel hátrahagyva, nyugoti irányba fordult s Mazovián át folytatta útját. Pultuszk felprédálása után

Zakwczynnál átkelt a Visztulán s 24-kén Varsó alatt táborba szállt. Három nap mulva Varsó is feladta magát. A reszpublika mindkét fővárosa meghódolt hát : s mégis se a fejedelem se a svéd király egy talpalatnyi földet sem mondhatának magokénak, csak melyen épen állottak. Előttük, utánuk mindenütt ellenséges sereg, ellenséges ország.

Ez előnyomulás közepett egymást érték a rossz hírek. Girei Mohamed, a krimi tatárok khanja, 100,000 harczossal benyomult Lithvániába Kázmér király segítségére; III. Ferdinánd 4000 embert indita utnak csatlakozandó a lengyelekkel, s a császár halála után fiának Lipótnak trónralépte nagyobb segélyre is reményt nyujta. S mi még ezeknél rosszabb volt, a dánok beütének a svéd király német birtokaiba. Károly, kinek a küzdelemteljes lengyel hadjárat már is terhére volt, s ki meggyőződött, hogy Lengyelországot megtartani nem képes, örömmel ragadta meg a becsületes visszavonulásra kínálkozó alkalmat. Elvált a fejedelemtől, a dánok ellen menendő. Jun. 22-kén elhagyák Varsót az ellenséges csapatok. Másnap Warka alól a svédek Pomerania felé mentek, mig a fejedelem visszavonuláshoz fogott, csüggetegen, reményvesztve, baljóslatu jövő küszöbén, bukása egész nagyságának érzetével. Reményének fellelővái szétoszlottak, serege az öt hónapi táborozás alatt végtelen meggyöngült, az

eleség megfogyott, a nyomor naponkint fenyegetőbbé lett. S ő idegen földön ellenségtől környezve, lengyel, tatár, némettől fenyegetve, maga által kipusztított helyeken, nem megverve, de a körülmények által megtörve. Egy lépése sem volt biztos: ki mondhatá meg, hol, melyik mocsár mögül üt ki a nép, melyet földönfutóvá tett.

Mig Rákóczi Lithvánia határain barangolt, Lubomirszky birtokaiba beütés által akarta visszatérését siettetni. Jun. 15-én mintegy 8000-nyi lengyel-orosz csapattal Munkács alatt termett. Utját, a mint magyar határra lépett, mindenütt dúlás, pusztítás bélyegzé. Kiáltványban tudatta tette indokát. „A fejedelmet a reszpublika segítségül hívta s ő ellene fordult. A lengyel koronát békés uton ajánlák neki, ő azt fegyverrel akarta elfoglalni. Segélyül hívták, s jobban rabolt mint az ellenek akármelyike. Megvetette a nemzet ajánlatát s egyes pártosokra hallgatott. Utját vér és kegyetlenkedés bélyegzék: a nőket, a gyermekeket lemészárlák, a templomokat kirablák, a helységeket fölégeték csapatai, melyekkel békét akart eszközölni a sokat szenvedett országban. Ők most csak a kölcsönt adják vissza!” Munkács feldulatott s itt és a többi helyeken a paloták füstölgő falára a dúlók e sorokat irták:

Sequitur superbos ultor a tergo Deus

Vicem pro vice reddit, amice, tibi!

Munkács alól jun. 17-én Beregszász alá ment a lengyel sereg. A várost fölégette. A beregszásziak templomuk kerítése mögé vonultak, mindnyáját fölkonczolták. „Őket“ — mond Szalardi — „mintegy oltáron megáldozták vala.“ Onnan a tábornagy Szathmár alá ment, Némethi egyrészét feldulta, s Szathmárt is hasonló sorssal fenyegette. Egy kiállítás, melyet a város védelmére küldött hajduk tettek s melyben a lengyelek közül sokan elestek vagy a vízbe fuladtak, bár szerencsésen végződött, de meggyőzé őket hogy ellenállni képtelenek. 2,600 tallér lefizetése s bor és eleség kiszolgáltatása a duló csapatot elvonulásra birta, mely innen Szinyérváralja s onnan Mármarosba fordult, hol Ujvár, Parlag, Ujfalú, Visk kirablása után (s így Bereg, Ugocsa, Szathmár s Marmaros prédáltatott ki) azon az uton, melyen Rákóczi ment Lengyelországba, kivonult. E gyors elvonulás oka volt: hogy a helytartók a beütés hírére fölkelést rendeltek s a készülétek gyorsasága annyira megdöbbenté a tábornagyot, hogy ez a lengyel határoktól elvágatástól félve, tanácsosnak vélte a visszavonulást.

De térjünk vissza a magyar berontás történetéhez, melyet a svédektől elválás válságos pontjában szakasztánk félbe, midőn ezek Mazóvia és Nyugot-Galiczia határszélén Pilica folyam partján Warka mellett elbucsuzának a csüggeteg hadtól, mely megkezdett vissza-

vonulását ezután még nagyobb rémület közt folytatta. Jun. 29-én elérték Kelet-Galiczia határszéleit Sandomirt, de a hirre hogy Galiczia s Lodomeriában tatár seregek tanyáznak, keleti irányban vonultak, hogy így a tatárokat kikerülve érjenek Moldvába. A Visztulán jul. 2-kán költözött át a tábor Zanilostnál. De hid nem vala. A kozákok gerendából ütöttek össze tutajokat s azon kezdték az erdélyieket átszállítani. Sokan a türelmetlenek közül vagy a kik nem akarták az átszállítás díját fizetni, magok csináltak hidasokat: ezek nagyrészen mindenestül a folyamba vesztek, nem tudván azok kormányzásához. A rendetlen visszavonulás káros következményei pedig mind jobban mutatkoztak. Az élelem megfogyott, a helységek ki valának prédálva, s az éhező nép tovább két hétnél nem kapott egyebet cseresznyénél. A kapott hírek a legcsüggesztőbbek: a 100,000 arannyal megnyert tatárok Galicziából nyomultak a magyar tábor elé, míg a lengyel sereg Czerniszki, Potoczki s ifjabb Sapieha vezénylete alatt hátulról fenyegeti.

Igy nyomor és inséggel küzdve, untalan a bekerítéstől remegve, s háborgatva, — apró csapatok vagy a fölkelők földnépétől Zamoscig, keleti irányban, haladt s csak onnan fordult meg Tarnopol felé. Tolkiewnél a kozákoknak (jul. 10), következő napokban pedig a fejedelem seregének két izben kellett a tovább vo-

nulhatást fegyverrel vívni ki, s bár ezek mindkétszer győztek, de az önbizalmat, a fegyelmet nem állíthaták helyre. Tarnapolból 16-án Podolia felé fordult a magyar sereg, nyomban követve a lengyelektől, s midőn végre mintegy 4000-nyi csapat elvált, hogy a moldvaiakkal menjen haza (e csapat nagyobb része oda veszett) s a megfogyott had untalan csatázások közt erdős és mocsáros helyeken át Miedziborz alá érkezett, hol szemben állott (jul. 21) a köztársaság hadával.

Önerőtlenységének érzete, a tudat, hogy a tatárok nyomában vannak, s őt elfogni törekeshetnek, a csüggedés, mely minden ellenállást lehetetlenné tett: a fejedelmet alkudni kényszeríté a lengyelekkel. Három napi alkudozás után, mi közben a kozák seregek is elváltak s hazájokba tértek, jul. 23-kán megkötötték a békét, mely a lengyeleknek teljes elégtételt nyujta, míg Rákóczit földig alázta. E szerint :

tartozott a fejedelem a lengyel királyt s köztársaságot megkövetni,
 a kozák és svéd frigyet fölbontani,
 a köztársaságnak 1,200,000 lengyel forintot fizetni,
 a foglyokat szabadon bocsátani,
 az elfoglalt erősségeket kiüríteni,
 a templomedényeket visszaadni,
 a Khannak s vezérnek ajándékokat, a köztársaságnak pedig segítséget nyujtani.

Lealázóbb feltételeket nem lehetett volna a fejedelem elé szabni; de neki mostani állapotjában még ezeknek is örülni kellett.

A frigyre mind a két fél megesküdött, Rákóczi kezeseket adott, s 24-kén az egyesült lengyel táborral visszafordult Galiczia felé. Egy napi együtt utazás után elváltak. De a frigy daczára is a lengyelek untalan zsákmányolák a magyar tábor s a fejedelem fényes készületét, süvegeit, mentéit, ékszereit elrablák. Jul. 26-án a magyar tábor Galiczia határszé-
lére, Skala alá érkezett. Ez estve kapta a fejedelem a lengyelek tudósítását, hogy a tatár Khán már nyomukban van, Kamieniecz alatt táboroz néhány órányira tőlük. A hadi tanács a fejedelemnek elválást tanácsolt a főtábortól, ki azután Rhédey Lászlóval, Bánffy Dienessel, Bakos Gáborral, s több főúrral és csekély számú kísérettel azon az uton, melyen 40 ezred magával Lengyelországba rontott, visszatért nyomorultan, elhagyatva, bujdokolva.

A 4000-re olvadt derék sereg Kemény János vezénylete alatt helyt maradt. Eláng-
lelkü hazafi — miként maga írja „Ruiná“-jában — ott maradt vezényleni, oltalmazni a népet, velök szenvedni halált s minden nehézséget, s utolsó perczig helytállani s megfelelni országh kapitányi kötelességének. Intézkedéseket tőn, hogy a jelenléte s maradása által megvigasztalt hadsereg átköltözzön az utszo-

roson, Stry felé folytatandó utját. Még be sem volt végezve az átköltözés, midőn a tatársereg hátulról megtámadá a magyar tábort. Sapieha által a magyarok kalauzolása végett ott hagyott lengyel biztos átengedé a tatárokat a szoroson, s csak nehezen lehetett a tovább vonulhatást a magyar seregnek kiküzdenie. Innen kalauz nélkül folytatta Kemény János a vonulást Trembowla felé. E városon a lengyel parancsnokokkal kötött egyezkedés után átmenve, a bekövetkezett éjjel tovább vonultak, s mire megvirradt s az ott levő romladozott sánczok közt helyet foglalt, Sapieha is megérkezett tatár követet hozva magával, ki mint a Khán megbízottja békealkudozásokhoz kívánt fogni. Nehány óra múlva oda érkezett egy tatár csapat is, mely megtámadta a menekvőket, de visszaveretett. Harmadnapra a Khán is megérkezett derék seregével s előbb követek által kezdett alkudozni, majd Kemény Jánost eskü letétele mellett magához hivatta (jul. 31). De mit használt itt az eskü, — a tatárság megrohanta a vezér nélkül maradt tábort. Nehány ezred szeménység a Kemény seregéből átment az ellenséghez s ennek utat nyitott a magyar sereg hősileg védett sáncaiba rohanásra. Ropant vérengzés kezdődött, a magyar sereg fele a csatatéren maradt, a többiek rabul estek, kétségbeesett harcz s a végelkeseredés hősieségével folytatott küzdelem daczára. Maga Kemény is elfogatott s honfitársaival együtt

keserves tatárrabságba hurczoltatott. Így lett e tábor semmivé.

A táborrész, mely Bethlen János alatt Krakkóban maradt, a lengyelek különös kegyéből szabad visszavonulást nyert.

A fejedelem s csekély kísérete aug. 4-kén Ecsedre érkezett, testben lélekben megtörve. Seregének végzetteljes sorsát a mennyire csak lehet titkolá, de az egy s más menekvők, visszaszabadultak által csakhamar nyilvános lett, s mire aug. 17-kén Szamosujvárra érkezett, mindenfelől az elégtelenség szózatát hallhatá. Deésre országgyűlést hirdetett, de azt betegsége miatt Szamosujvárra kényszerített áttenni. Az országgyűlés megnyílt. A fejedelem a rendek elé küldte a propositiót, melynek első pontja tudósítás volt a hadjáratról, a többi pedig előterjesztés a sérelmek orvoslására. Az utolsó pont felhívta a rendeket, hogy a rabságba estek kiszabadítására együtt munkáljanak vele. De a propositiók gőgös hangja nem volt alkalmas a kedélyek lecsillapítására. Keménynek egy fogságból írott levele a fejedelem és rendekhez a legmélyebb részvételt kelté, s midőn gyászba öltözött 600 özvegy és árva, jajgatva követelte a fejedelem és rendektől a foglyok kiváltását, az elkeseredés teljes ingerültségig fokozódott. Egy tatár követ e közben szertejárt, biztos tudomást szerezve magának az elfogott főrendek vagyoni állapotáról, s

ezen arányban követelte a váltságdíj is. De a szerencsétlen hadjárat, a lengyeleknek s tatároknak tett fizetések annyira kiüríték a fejedelmi pénztárt, hogy a megkívántató összegnek alig kis részét bírta volna meg. S most e körülmény növelte az ingerültséget és zavart, a rendek a szokásos bucsu nélkül váltak el, mert általános volt a hit, hogy a fejedelem csak fősvénységből nem teremti elő a megkívántató pénzt.

A kedélyek ily ingerült állapotában érkezett a szultán levele a rendekhez. Fölolvasák azt az octob. 26-ki fehérvári országgyűlésen. Rendelet volt ez, mely Rákóczit megfosztá trónjától, s fölhevíté a rendeket, hogy helyébe új fejedelmet válasszanak. Rákóczi engedett a körülményeknek s visszalépett. Ellenében a helyébe választott Rhédei Ferencz nem sokáig tudta magát fentartani, s Rákóczi visszafoglalta a trónt. Most a szultán magyar birtokaiból a budai basát, s a bodzai szoroson át a szilistriai basát, a tatár khánt s két oláh vajdát indítá el az engedetlen suzerain megbüntetésére. Rákóczi e hirre a kormányzást három helytartóra bízván, a budai sereg ellen indult s (1658 jul. 4) Lippánál azzal szerencsével ütközött meg. De midőn alkudozásai a bécsi udvarral kívánt célhoz nem vezettek, visszavonult, s már aug. elején magyarföldi családi birtokaiban volt. A tatárok még aug. elején (11) benyomultak, s a magyarföldi török sereg

Jenőt, Lugost, Karánsebest bevette, két tűz közé szoritva ekkép az országot.

A khán rabolva, pusztítva haladt előbb előbb Fehérvár felé, hogy „ottvaló járásának derekas hírét“ hagyja. A megrémült lakosok közül menekült a ki menekülhetett. A papok és professorok már mind elszéledtek, s aug. 12-kén csak Basire — mint írta Rákóczinak — volt még ott 35 deákkal, de már ezek is készen a menekülésre. Végre aug. utolsó napjaiban (29 — 31) a város „minthogy minden fegyveres óltalmazó nép nélkül s különben is nem derekas erősítéssel volna“ a tenger néptől elborítva kész zsákmány volt. Először kirabolták, nem kimélve a fejedelmi egyház gazdag sirboltját sem. Majd az egyházi székeket ennek kettős tornya alá hordták s úgy gyujtották fel, azután a „collegiumot, iskolát, fejedelmi drága épület-házakat s az egész nagy rakott épületü külső belső várost porrá és hamuvá tévék.“ A könyv- és levéltár, mely az egyház déli oldalához volt ragasztva, az ovatos előkészületek daczára, hasonlóan lángok áldozatja lett. S e gyásznapi annyi szent törekvést, annyi szép eredményeket semmisített meg!

Most sulyos napok következtek. A nagyvezér Barcsai Ákos személyében (sept. 14) fejedelmet nevezett Erdély uralkodói székébe, s az ország bármennyi sérelmet látott is e választásban, oct. 5-kén hódolni kényszerített neki. De e változással roppant terhek sulyosodtak

rá : az eddigi 15,000 arany évi adó 40,000-re emelkedett s hadi költség fejében 500,000 tallérral sarczoltatott; nem számítva az egyes helységek fizetéseit. Százötvenezer embere részint fogságba esett, részint a csatatéren maradt vagy kegyetlenül felkonczoltatott. S ha még megnyughatott volna! De Rákóczi nagy-ravágyása s Barcsai ingatag jelleme erre kevés kilátást nyujtottak. Midőn a viszonyok mind rosszabbakká lettek, a veszély nőtt, a porta engesztelhetetlennek mutatkozott s a bécsi kormány segély ígérete foganatlan maradt: Rákóczi engedve a viszonyok hatalmának, lemondott (1659 apr. 1).

Barcsai most levetette álarczát. E tény bekövetkeztéig alkudozott s olyannak mutatta magát, ki csak kényszerültségből tesz mindent. Most már fölöslegesnek hitte. A szászsebesi országgyűléssel (máj. 24-kén) proscribáltatta Rákóczi pártját, sőt annak jószágait is elkobozta; Rákóczi addig sem nyugodott, de ily előzmények után csakhamar nyíltan lépett fel. Basire Bécsbe és Velenczébe folytonosan küldte a leveleket s valamint az előtt hathatósan sürgette lemondását, úgy most az ellenfél eljárása meggyőzte, hogy ura csak teljes bukás vagy teljes diadal közt választhat.

És Rákóczi sereget is gyűjtött Barcsai ellen, ki a kipusztított honba Seydi basa seregeit hívta be, s vezette Szeben alól, hol eddig táborozott.

A két ellenséges sereg a Kolozsvár és Fénés közt elterülő térségen találkozott.

Rákóczi, bukását előre sejtve, a csatát elakarta halasztani, de vezérei Mikes Mihály és Kelemen, a hadjarta, s Gaudi András azt sürgeték, mire Rákóczi mond: „ám legyen! az én keblemből is vér és nem tej fojand ki.“

Majus 22-ke volt. De a nap borultan kelt fel ágyából, föllegek takarák el a láthatárt — gyászhajók a jövő eseményeknek. Trombita és dob megadák a jelt s a keresztyének Jézus, a törökök Allah kiáltással összecsaptak. Szinte estig tartott a viadal a nélkül, hogy egyik fél is kifáradt volna. Végre a székelység — jobb szárny — megfutott. Rákóczi őket biztatandó, eléjük lovagolt, de sisakját egy patakon át ugrattában lehullatta. Körülvéetett, fején több sebet kapott, miglen lováról lehanyatlott. A sereg megfutamodott, Rákóczit pedig az ónadi lovasok szekérre tévén Nagy-Váradra vitték — meghalni. A vezér pedig az erdélyiek lenyuzott fejbőrét Stambulba küldé.

IV.

I. Rákóczi Ferencz még mint gyermek 1652-ben a rendek által fejedelemmé választott. De azon szerencsétlen hadjárat után, melynek következtében atyja életét és méltóságát elveszté, kizáratott a fejedelemségből s még a

vasvári béke is, mely Erdélyben a szabad fejedelem választást elismeri, kizárta őt az uralkodásból.

Anyja Somlyai Báthori Zsófia volt, utólsó e családból. Még mint jegyese az ifju Rákóczi Györgynek, e vas akaratu és szenvedélyes hölgy szinteg reformáltá lett ugyan, azonban férje és napa halála után katholizált. Áttérését mint az egykoru hitvitázó irodalom kétségtelessé teszi, a jezsuita Sámbar Mátyás vezette s eddig elfojtott szenvedélyének csakhamara protestánsok üldözésével engedett szabad tért. Erőszakkal vetette el ezeknek templomait s térítette át jobbágyait. Fia Ferencz vele együtt katholizált, miután erre az ut, azon jezsuiták által kik álöltönyben anyja udvarában soha sem hiányoztak, előre el lön készítve. Azonban Ferencz nem ossztozott anyja üldözéseiben, csak azért sem mert sovárogyva nézett a fejedelmi méltóság felé. S erre legalább kilátása nem sokára nyilt.

A vasvári béke nyilvánvalóvá tette Leopold kormányának azon szándékát, hogy Magyarország alkotmányát felforgassa. A hazafiak keblét ez gyászszal töltötte el. Tudjuk hogy Zrinyi a költő és Vesselényi a nádor czélba vették megőrizni és feléleszteni a nemzet szabaditékait, s megszerezni azon sulyt mely őket illeti a korona tanácsban. Tudjuk hogy Zrinyi a vasvári békekötés évében halállal mult ki. De ez nem rettentette el a hazafiat. E

czél idézte elő azon szövetséget, mely 1665-ben Zrinyi Ilonának, Zrinyi Péter leányának Rákóczi Ferenczel a trencsini fürdőben történt eljegyzésekor s még inkább midőn 1666-ban e pár Zboron menyegzőjét tartá, az ez ünnepélyeken jelen lévő főurak és nemesek közt köttetett. Mig Vesselényi állt a dolgok élén: a hazafias czél nem lőn szem elől eltévesztve, de a nádornak hirtelen halála után (1677 marc. 28.) az ügy gonosz fejleménynek indult.

Zrinyi Péter, Nádasdi, Frangepán, Rákóczi, hol a török porta, hol a francziák segélyével biztatván magokat hozták létre az összeesküvést, mely Zrinyinek a magyar, Rákóczinak az erdélyi fejedelemséget volt megszerzendő, s melynek folytán Rákóczi is szelidebben kezdett bánni protestáns jobbagyaival. Az 1670-ben Kassán tartott gyűlése a felső magyarországi 13 vármegyének, irányt volt adandó a mozgalomnak. Az e gyűlésből hazatérő Rákóczi Starhemberg, Rüdiger tokaji várnagyot s tisztársait Patakon megvendégelte s lakoma után, nem ingathatván meg őket a Leopold iránti hűségükben elfogatta, mialatt frigyársai Ónodot bevették, Tokajt körül kerítették s Szendrőt fenyegették; ő maga pedig Munkácsot akarta hatalmába keríteni, honnan azonban anyja ágyui által riasztatott el. Az ipa Zrinyi Péter már ekkor fogva volt s egy levél, melyben ez őt a fogoly tábornoknak szabadon bocsátására s a mozgalomtól elállásra inté,

mélyen megrendíték. Spork, Majthényi János királyi biztos kíséretében Turócza jött és közeledtének hírére Rákóczi Starhemberget szabadon bocsátá, maga pedig Munkácsra szaladt anyjához, ki őt egy ideig a szentmiklósi várkastélyban tartá elrejtve. Anyja a jezsuiták közbenjárásával kegyelmet eszközölt Bécsben számára, oly feltétel alatt, hogy Báthori Zsófia 400,000 forintot fizessen s a maga és fia váraiba német őrséget bocsásson be. De e tény után Báthori Zsófia alattvalói még inkább ki voltak téve az üldözésnek. Fia meghalt 1676-ban, maga Zsófia pedig 1680-ban jun. 14-kén Munkácson, s Kassán temettetett el. Zrinyi Ilona pedig, Rákóczi Ferencz özvegye, a lovasias jellemű és hazafias Tököli Imrének lett nejévé s maga is Munkács várának hősies védelme által tüntette ki magát, melyet 1688-ban Karaffának átadni kénytelenített. Gyermekével Ferenczcel és Juliával Bécsbe kísértetett, de 1692-ben az elfogott Heister tábornokért szabadon bocsátották. Férjét Nikomediába kísérte, hol sokat hányatott életét 1704-ben végezte be.

A Rákóczi árvákat Bécsben anyjokkal együtt rangjokhoz illő fényel fogadák. Gyámjokká a császár Kolonics bibornokot nevezé ki, ki az anyát leányával az orsolya apáczák zárdájába kísérte, míg a 12 éves hercezeget három napig magánál tartván, előbb Csehországba Neuhausza s onnan Prágába vitette.

Julia már ekkor 16 éves volt. Kolonics minden kéréseit elutasítá, csak midőn a bíbornok Rómába utazott, eszközölhette ki gróf Aspremont Bekheim, felsőmagyarországi főparancsnok, hogy Julia nejevé legyen.

Rákóczy Ferencz a menyegzőre Prágából Bécsbe jött s onnan egy évre Olaszországba utazott, majd Németországot is bejárta, hol Lajos bádeni örgróf hadjáratában részt vett s Karolina Amaliával, a hessen-reinfelsi herczeg leányával házasságra lépett. Oly időben, midőn a bécsi udvar megint czélba vette a magyar alkotmány eltörlését s midőn igazságtalan eljárásaival gyuanyagot halmozott fel egy kiütendő forradalomra, belátta Rákóczi hogy mily kényes dolog lesz neki Magyarországon tartózkodni. Hogy a gyanut elhárítsa magáról, német köntösben járt s még beszélni sem akart magyarul, de hogy mind ez ámitás: az éles szemű savoyai Eugen belátta. Midőn jobbjai 1697-ben fegyvert fogtak, Rákóczi Magyarországon volt, de ő hogy a részvét gyanuját kikerülje Bécsbe szaladt, s itt jószágait is felajánlá cserébe hason értékű birtokokért az örökös tartományban. Midőn 1700-ban a spanyol örökösödési háború küszöbön állt, Vilara a XIV. Lajos követe biztosítá Rákóczit ura támogatásáról, melyre ezuttal a herczegkité-
rőleg válaszolt. Ez évben magyarországi jószágán, Munkácson időzött, hová Dujardin Jakab, az eperjesi várórség parancsnoka, gyakran kijött

hozzá. A parancsnok kíséretében volt Longueval egy lüttichi születésű hadnagy, a badeni Lajos ezredéből. A hadnagy csakhamar megnyerte a fejedelemnek bizalmát és tetszését. Rákóczi, midőn ez Franciaországba mehetésre szabadságot nyert, tőle XIV. Lajoshoz és külügyminiszteréhez Barbesieuxhoz leveleket vitt, melyben szolgálatát felajánlja a francia kormánynak. Longueval a leveleket Bécsben megmutatta, meg a visszahozott választ is, s így lőn, hogy Rákóczi elfogatott. A férfit, kinek nagyatyja pallos alatt vérzett el, nagybátyja börtönben őrült meg, anyja a száműzetés keserű kenyerét ette, de ki hazaárulót nemzetségeben nem látott, idegen törvényszék elé lőn állítva. Látta hogy mi sors várakozik rá s börtönőrét Lehman ő, vagy neje megvesztegetvén, Montecucoli ezredbeli közlegény ruhájában megmenekült Bécsujhelyből fogságából, épen azon szobából, melyben nagyatyja is fogva volt.

Rákóczi Lengyelországba szaladt s onnan, zsoldosokkal jött Magyarországra, élire állani a forradalomnak, mely már kitört. Nem követjük e forradalmat nyomról nyomra, mint vezette 7 éven át azt Rákóczi oly ügyes ésszel s annyi tapintattal, s melynek folytán Erdély fejedelmévé választatott, a hadjáratot, melyben fegyverei annyiszor arattak diadalmat, s az ellenmozgalmat, mely végre is megbukásával végződött. Nem írom le mint vetette meg a lengyel koronát, hogy a magyar

ügy árulójává ne legyen, mily önzéstelenül s mekkora önfeláldozással harczolt az ügyben, mely végre is a szathmári békekötésben zárpontját találta. Nincs magyar, a ki ne tudná mennyi nagyság emléke van ez igazságos forradalomhoz kötve, s kinek szive fel ne dobogna ha Rákóczi Ferencznek nagy nevét említik.

Még a forradalom bukása előtt Lengyelországba távozott Rákóczi, hogy hazáját többé ne lássa. 1713-ban Párisba ment s ott volt 1717 végeig, midőn Konstantinápolyba evezett. Két év múlva Rodostóba költözött s ott szigorú majdnem kolostori életet folytatott. Neje 1722-ben Párisban halt meg, két fiai közül az ifjabb György, bécsi fogságából 1727-ben megszökvén, atyját meglátogatta Rodostóban, s onnan visszatért Francziaországba. Az idősb József 1734-ben szökött meg Bécsből s 1737-ben a bujdosókhoz csatlakozott Rodostóban. Rákóczi Ferencz már ekkor nem élt, 1736-ben apr. 8-kán halt meg. Jellemzők a meleg keblű Mikes Kelemennek szavai, melyekkel e szomorú eseményt nejével tudatja: „Az Isten árvaságra tévén bennünket, és kivevé ma közzülünk a mi édes urunkat, és atyánkat három óra után reggel. Ma Nagypéntek lévén, mind a menyei mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak ér-

demével, a ki ma meghalt érettünk. A micsoda életet élt—a micsoda halála volt, hiszem hogy megmondották neki: „ma velem lesz a paradicsomban.“ — — Hullassuk bőséggben könnyeinket, mert a keserűségnek köde valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedései után a mennyei lakodalomba vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömök poharából itatja: hanem mi magunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk.“

OSZK

UNIVERSITY OF SOUTHERN CALIFORNIA

OSZK

Centralna Biblioteka Uniwersytecka

